

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra pedagogiky

Bakalářská práce

Pojem volného času v díle Karla Marxe

Vedoucí práce: Mgr. Anna Dudová

Autor práce: Michaela Vondrášková

Studijní obor: Pedagogika volného času

Ročník: III

2015

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že, v souladu s § 47b zákona č. 111/ 1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/ 1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem a systémem na odhalování plagiátů.

25. 03. 2015

Dovoluji si poděkovat Mgr. Anně Dudové za vedení mé práce, za cenné rady a připomínky, ale hlavně za trpělivost.

Obsah

Úvod.....	- 5 -
1. Životopis Karla Marxe	- 7 -
1.1 Dětství	- 7 -
1.2 Studium	- 7 -
1.3 Marx revolucionář, manžel, otec	- 8 -
1.4 Kapitál.....	- 9 -
1.5 Poslední léta	- 9 -
1.6 Marxismus, teorie tříd a Marxovo pojetí volného času.....	- 10 -
2. Pojem volného času ve stěžejním díle <i>Kapitál</i>	- 12 -
2.1 Pracovní den.....	- 12 -
2.2 Tovární zákon.....	- 13 -
3. Autoři ovlivnění dílem Karla Marxe	- 14 -
3.1 Blanka Filipcová <i>Člověk, práce, volný čas</i>	- 15 -
3.2 Milada Švigová, <i>Volný čas a my</i>	- 16 -
3.3 Antonín Červinka, <i>Práce a volný čas</i>	- 17 -
3.4 Radoslav Selucký, <i>Člověk a jeho volný čas</i>	- 18 -
4. Sociologie volného času v 60. letech.....	-18-
4.1 Karel Marx očima sociologů	- 19 -
4.2 Pracovní týden, délka pracovního dne, délka volného času	- 20 -
4.3 Aktivní trávení volného času- jediný správný způsob?.....	- 23 -
4.4 Formy volnočasových aktivit	- 24 -
4.5 Konzum- hrozba, nebo vývojové stádium	- 25 -
4.6 Pedagogika volného času	- 25 -
Závěr:	- 28 -
6. Seznam použité literatury:	- 30 -

Úvod

Důvodů, proč jsem si vybrala právě toto téma, je hned několik. Když jsem si zadání tohoto tématu poprvé přečetla, okamžitě mě napadlo, že Karel Marx už dnes nikoho nezajímá. Několik dní jsem o tom přemýšlela. Patřím ke generaci, která byla školou „masírovaná“ myšlenkami socialismu a komunismu a tím pádem odkazem Karla Marxe, Lenina a dalších. Poté se situace obrátila a jejich odkaz byl na černé listině.

Rozhodla jsem se vybrat si toto téma: *Pojem volného času v díle Karla Marxe* a cílem mé práce je tedy ukázat pojetí volného času, tak jak jej ve svém díle předložil Karel Marx a naznačit jeho reflexi na příkladu československé sociologie volného času 60. let minulého století.

V první fázi své práce jsem sbírala materiály, knihy a informace z dalších zdrojů a snažila se vše si utřídit. Skutečnost, že kniha *Kapitál*, kterou mám půjčenou z fakultní knihovny VŠE a i další tituly, které mám také zapůjčené, jsou z archivů jednotlivých knihoven, mě v podstatě ani nepřekvapila. Nejde totiž o knihy běžně žádané. Následující fáze, čtení materiálů a zapisování poznámek, byla nejtěžší. Předpokládala jsem, že autoři, kteří psali o Marxovi a kteří byli jeho dílem ovlivněni, budou ve větší míře ovlivněni pozitivně, vzhledem ke společenskému uspořádání a celkovému směřování Československa. Očekávala jsem také, že většina autorů, žijících v 50. - 60. letech 20. století, budou až nekriticky přijímat myšlenky Karla Marxe právě díky společenskému uspořádání. Dalo by se říci, že jsem dokonce očekávala něco jako glorifikaci postavy a díla Karla Marxe.

Je jisté, že se Karel Marx hodně zasloužil o počátky diskuzí nad lepšími pracovními podmínkami, nad sjednocením a upravením pracovní doby. Samozřejmě, protože žil v 19. století, v době, kdy otázky práce, pracovních podmínek a diskuze o nich byly na počátku, vlastně se ani nemohl lepších pracovních podmínek dožít. Tato jeho snaha je pro mne nejsympatičtější z jeho odkazu. Stavěl na teorii, že všichni lidé jsou dobří, všichni chtějí pracovat pro dobro ostatních a na úkor sebe sama. I jeho názory na budoucnost v beztrždní společnosti, o zániku bohatých tříd, o sociálnímu vyrovnání byly logicky správné, nicméně vývoj šel jiným směrem.¹

V první kapitole jsem se snažila zmapovat život Karla Marxe a ukázat jeho osobu jako dítě, studenta i manžela. Vycházela jsem z knih o Marxovi, převážně z *Životopisu Karla Marxe* od autora Heinricha Gemkova, z knihy *Vybrané dopisy*, soubor dopisů mezi Karlem

¹ Srov. PETRUSEK, M. *Základy sociologie*, str. 118-119.

Marxem a jinými, ale i o jeho ženě Jenny von Westphalenové: *Jenny Marxová, žena ďáblova* od Francoise Giroudové.

V druhé kapitole se zabývám Marxovými teoriemi, nejen jeho pojetím volného času. Pokládám za přínosné některé jeho teorie připomenout, protože z nichž právě vychází jeho pojetí volného času. Podotýkám, že například v Sociologickém slovníku pod heslem *Třída* nebo synonymně *Sociální třída* je uvedeno, že Marxovo pojetí tříd bylo velmi významné, nicméně v praxi přivedla tato koncepce mnoho národů a států do bídy, násilností a potlačovala lidskost a individualitu.²

Ve třetí kapitole podávám popis reflexe Marxových myšlenek v sociologii volného času z 60. let minulého století v textech soudobých sociologů a pedagogů volného času.

Čtvrtá kapitola shrnuje Marxovo pojetí volného času a vnímání volného času uvedených sociologů a pedagogů.

Hlavními prameny jsou vedle *Kapitálu* a *Ekonomicko-filosofických rukopisů* z roku 1884, knihy českých sociologů Švigové, Seluckého, Červinky a Filipcové. Tyto sociology jsem si vybrala proto, že všichni uvedení byli nejznámějšími sociology 60. let 20. století, zabývající se volným časem a pracovali v Sociologickém ústavu Československé akademie věd (SÚ ČSAV). V SÚ ČSAV vzniklo *oddělení sociologie volného času*, v čele kterého v této době stála Blanka Filipcová.³

Přihlédla jsem i ke knize *Volný čas v českých zemích 1957-1967*, historiků Martina France a Jiřího Knapíka, vydané v roce 2013.

² Srov. GEIST, B. *Sociologický slovník*, str. 514.

³ Srov. KAPLÁNEK, M. *Čas volnosti – čas výchovy*, str. 63.

1. Životopis Karla Marxe

1.1 Dětství

Karel Marx, celým jménem Karel Heinrich Marx, se narodil 5. května 1818 v Trevíru v Porýní, jako třetí dítě z devíti, do židovské rodiny. Otec, advokát, před Karlovým narozením konvertoval k protestantství, aby mohl i nadále pokračovat v právníkové činnosti. V roce 1824 nechali Marxovi pokřtít všechny své děti, Karel byl konfirmován v šestnácti letech. Prvorozený syn David zemřel rok po Karlově narození, Karel se tedy stal nejstarším synem v rodině. Oba rodiče všech osm dětí milovali a dopřáli jim bezstarostné a radostné dětství v dostatku.⁴

1.2 Studium

V roce 1830 nastoupil dvanáctiletý Karel na gymnázium v Trevíru. Zde seznámil s Edgarem von Westphalenem, později i s jeho sestrou Jenny a celou jejich rodinou. V září 1835 složil maturitu.⁵ Poté odešel do Bonnu, kde nastoupil na univerzitu ke studiu práv, tak jak si přál otec. Karel ovšem propadl kouzlu studentského života, proto se jeho otec rozhodl raději ho nechat přestoupit na univerzitu v Berlíně. V tomto roce se Karel zasnoubil s Jenny von Westphalovou, s o čtyři roky starší sestrou svého kamaráda. V Berlíně sice opět začal se studiem práv, ale stále častěji inklinoval k filosofii, proto u něj časem převážilo studium filozofie. Byl ovlivněn filosofií Hegela a později i filosofií Feuerbacha, od něhož přejímá Aristotelovo pojetí člověka, jako *animal rationale*, tedy jako „živočicha obdařeného rozumem“.⁶ Studoval filosofické spisy nejen antické, ale hlavně díla současných filosofů.

Zdraví otce Karla Marxe se zhoršovalo a on v roce 1841 zemřel na tuberkulózu, tím se zhoršily i finanční možnosti rodiny Marxových. Na jaře roku 1841 dokončil Marx disertační práci, kterou ale neobhájil na Berlínské univerzitě, ale podal ji na Jenské univerzitě. Jeho práce *Rozdíl mezi Démokritovou a Epikurovou přírodní filosofií* byla dobře přijata a 15. dubna 1841 byl Marx bez dalších zkoušek promován na doktora filosofie.⁷ Pro zajímavost otci Jenny, Ludwigu von Westphalen dedikuje svou diplomovou práci.⁸

⁴ Srov. GEMKOW, H. *Životopis Karla Marxe*, str. 6-9.

⁵ Srov. tamtéž, str. 9-11.

⁶ Srov. ŠUBRT, J. *Historická sociologie. Teorie dlouhodobých vývojových procesů*, kapitola: Marxova dynamická sociologie, str. 39.

⁷ Srov. GEMKOW, H. *Životopis Karla Marxe*, str. 18-29.

⁸ Srov. GIROUDO VÁ, F. *Jenny Marxová, žena ďáblova*, str. 18.

Po ukončení studií mladý Karel přemýšlel o budoucnosti a původní sny o docentuře vzali za své díky zhoršující se politické situaci a také nedostatku financí. Začal tedy psát pro nově vzniklé noviny *Rheinische Zeitung*.⁹

1.3 Marx revolucionář, manžel, otec

První sérii článků věnuje tématu svobody tisku, v dalších článcích kromě svobody tisku také píše o demokracii, zájmech lidu. V říjnu 1842 se stal redaktorem, ihned se přestěhoval do Kolína a nadšeně se pustil do práce. Svou energií a svými schopnostmi brzy tyto noviny fakticky řídil. Díky jeho vedení se začaly *Rheinische Zeitung* velmi rozmáhat a našel si čtenářskou obec i mimo Porýní. Bohužel tato jeho aktivita nezůstala nepovšimnuta a již v roce 1843 byly noviny zakázány. 19. 6. 1843 se Karel oženil s Jenny a krátce po svatbě novomanželé odjeli do Paříže, kde si pronajali byt a usadili se zde. V Paříži zakládal časopis, kde se opět vyjadřoval k soudobé politické a hospodářské situaci. Ani tento časopis nebyl vydáván dlouho, takže Marxovi zůstali v Paříži bez prostředků. V této situaci jim jako i v pozdější době pomohli přátelé, ale Marxovi se i v budoucnu častokrát ocitli na pokraji bídy. „*Peníze ze sbírek, z půjček, z občasných dědictví, vzácně (a vždy v malém množství) z drobných honorářů za knížky a články, peníze neustále žádané a tu a tam i vymámené jsou v centru jeho existence a korespondence.*“¹⁰

Zde se jim také v květnu 1844 narodila dcera Jenny. V této době také vzniklo velké přátelství s Bedřichem Engelsem.¹¹ Engels nejdříve publikoval v *Rheinische Zeitung* a později poslal článek s názvem *Nástin kritiky politické ekonomie*. Tento článek se Marxovi natolik líbil, že začal se zabývat ekonomikou.¹² V roce 1845 byli Marxovi vypovězeni z Paříže a odešli do Bruselu. Tady žili do roku 1848, narodila se jim další dcera Laura a syn Edgar. Spolu s Bedřichem Engelsem psali, stáli u zrodu politického hnutí Svazu komunistů,¹³ cestovali po Evropě a agitovali. V průběhu let spolupracovali na knihách: *Svatá rodina*, *Německá ideologie*, *Manifest komunistické strany* a *Kapitál*.

⁹ Srov. GEMKOW, H. *Životopis Karla Marxe*, str. 30-34.

¹⁰ GIROUDOVÁ, F. *Jenny Marxová, žena dáblova*, str. 11.

¹¹ Srov. tamtéž, str. 47-62.

¹² Srov. tamtéž, str. 47.

¹³ Srov. GARAUDY, K. *Karel Marx, Filosof ekonom, politik*, str. 200-201. Svaz komunistů vznikl ze Svazu spravedlivých, do kterého vstoupili Marx a Engels v roce 1847. Později byl přejmenován na Svaz komunistů.

Cílem nově vzniklého Svazu komunistů, bylo založení nové společnosti bez tříd a bez soukromého vlastnictví. Heslem tohoto svazu se stalo známé „Proletáři všech zemí, spojte se!“ z *Manifestu komunistické strany*.¹⁴

V roce 1848 byli Marxovi vypovězeni z Belgie, udělali si krátkou pracovní přestávku v Paříži a po ní se usadili v Kolíně nad Rýnem. Karel Marx s dalšími kolegy založili další noviny *Neue Rheinische Zeitung*. V několika následujících letech se Marxovi stěhovali do Londýna, kde se narodil a později i zemřel nejen druhý syn Henrich Quido, ale i dcera Franziska, narodila se zde i další dcera Eleanora a zemřel první syn Edgar. Smutek, bída a nouze dolehli na rodinu. Život v Londýně Marxe velmi poznamenal, zažil chudobu, viděl průmyslový rozmach. Anglie byla v době, kdy zde Marxovi žili, průmyslově nejrozvinutější zemí světa. Ovšem i na ni dolehla v průběhu let hospodářská krize, která postihla i Engelsovu textilní továrnu.

1.4 Kapitál

Po velice rušném a obtížném období, v roce 1867 Marx cestoval do Hamburku, aby předal nakladateli I. díl *Kapitálu* a v září tohoto roku také vyšel. V době, kdy vyšel první díl, měl už Karel Marx v hrubé podobě oba další díly, které již nedokončil. První díl zkoumal výrobní proces kapitálu, ve druhém vysvětloval proces oběhu a reprodukce a ve třetím rozebral celkový proces kapitalistické výroby a měl také v úmyslu třetí díl ukončit rozbořením vývoje tříd a třídního boje. Druhý a třetí díl dopracoval Bedřich Engels po smrti Karla Marxe.¹⁵

1.5 Poslední léta

V šedesátých a sedmdesátých letech 19. století Marxovy děti dospěly, Jenny a Laura se vdaly. Jenny zůstala s manželem Charlesem Longuetem v Londýně. Laura s manželem Paulem Lafarguem žili v Paříži. V posledních letech byl Marx nemocen, proto navštěvoval lázně anglické, německé, ale také se léčil například v Karlových Varech a to v letech 1874, 1875 a 1876.¹⁶ V roce 1881 zemřela Marxova manželka Jenny, pravděpodobně na rakovinu jater, o dva roky později zemřela také dcera Jenny. Dne 14. března téhož roku zemřel i Karel Marx a byl pochován v Londýně na hřbitově Highgate.

¹⁴ Srov. GIRAUDOVÁ, F. *Jenny Marxová, žena ďáblova*, str. 69-87.

¹⁵ Srov. GEMKOW, H. *Životopis Karla Marxe*, str. 228-239.

¹⁶ Srov. tamtéž, str. 264- 301.

Je velmi zajímavé, že se Karel Marx, ačkoli měl židovské předky, za své židovské kořeny styděl. V dospělosti se styděl hlavně za svou židovskou matku a nesnášel ji.¹⁷ Tento rozpor je vidět i v jeho méně známé knize *Židovská otázka* a v několika antisemitských článcích.

Karel Marx se po studiích věnoval práci novináře, většina jeho knih vznikla až po seznámení s Bedřichem Engelsem a v podstatě na všech spolu spolupracovali.

1.6 Marxismus, teorie tříd a Marxovo pojetí volného času

Pravá lidská emancipace, podle Marxe, je emancipace nejen náboženská, politická, ale i sociální. Za nezbytnou podmínku emancipace prohlásil Marx zrušení soukromého vlastnictví a touto myšlenkou přešel ke komunismu.¹⁸ V Paříži v roce 1844 formuloval historický zákon třídního boje a nutnost proletářské revoluce, a ukazuje na zdroj své hlavní myšlenkové inspirace. „*V Rukopisech z roku 1844 se poprvé setkaly tři hlavní zdroje marxismu: německá filosofie, anglická politická ekonomie a francouzský socialismus.*“¹⁹

V této době se Marx potkal s Engelsem a navázal s ním přátelství na celý život. Díky Engelsovi se filosof Marx zabýval otázkou ekonomie.

Oba viděli v práci rozhodující a základní myšlenku. „*V práci člověk zpředměťňuje svou tvůrčí moc. Zboží a jeho hodnota není nic než ztělesněná lidská práce.*“²⁰

Práce se podle obou neliší od jakéhokoli jiného zboží, je zbožím. Proto je marxismus viděn jako filosofie práce. O práci mluvili jako o odcizené proto, že se stává zbožím, a také proto, že je mu vnucena metoda a prostředky. V dělníkovi neviděli otroka, nicméně prodává-li sám sebe, tedy svou pracovní sílu, mohl by odejít od kapitalisty, ale nemohl by odejít od třídy kapitalistů, pokud by nechtěl zemřít hladu. Pracoval, aby žil a jeho život začínal po práci.²¹

Karel Marx pokládal za důležitou teorii tříd. Ve své teorii společnost dělil na dvě třídy a to buržoazii a proletariát. Toto jsou hlavní třídy, ostatní nejsou podle Marxe z historického hlediska významné. Rozdíl mezi nimi je tvořen vlastnictvím výrobních prostředků, což bylo podle Marxe nejdůležitější rozdělení v kapitalistické společnosti. Uvedené třídy jsou spolu v antagonistickém postavení, mají mezi sebou konfliktní vztah. Mezi sebou mají příslušníci

¹⁷ Srov. GIROUDOVA, F. *Jenny Marxová, žena ďáblova*, str. 28-29.

¹⁸ Srov. GARAUDY, R. *Karel Marx, filosof, ekonom, politik*, str. 40.

¹⁹ GARAUDY, R. *Karel Marx, filosof, ekonom, politik*, str. 43.

²⁰ GARAUDY, R. *Karel Marx, filosof, ekonom, politik*, str. 46.

²¹ Srov. ŠUBRT, J. *Historická sociologie. Teorie dlouhodobých vývojových procesů*, str. 19-20.

jedné vrstvy tzv. *třídní vědomí*. Na základě tohoto konfliktního vztahu a díky třídnímu vědomí vedou mezi sebou *třídní boj*, což je podle Marxe motorem dějin.²²

„Pokud jde o mne, nepatří mi ani zásluha, že jsem objevil existenci tříd v moderní společnosti, ani zásluha, že jsem objevil jejich vzájemný boj. Buržoazní dějepisci vylíčili dávno přede mnou historický vývoj tohoto boje tříd a buržoazní ekonomové ekonomickou anatomii tříd. Můj přínos spočívá jen v tom, že jsem dokázal: 1. že existence tříd je spjata toliko s určitými historickými vývojovými fázemi výroby, 2. že třídní boj vede nutně k diktatuře proletariátu, 3. že sama tato diktatura je jen přechodem k zrušení všech tříd a k beztřídní společnosti...“²³

Marx odcizení viděl hlavně v soukromém vlastnictví výrobních prostředků a toto odcizení zmizí, až zmizí soukromé vlastnictví těchto výrobních prostředků.²⁴ Takto bude vznikat komunistická společnost, jako nejvyšší ekonomický stupeň, ve které člověk dosáhne nejvyšší emancipace. Podle Marxe půjde o návrat člověka ke svému lidství, bude žít skutečný produktivní život a nezávisle a svobodně se bude rozvíjet jeho individualita.²⁵

Podle sociologa Miloslava Petruska, postihl Marx sice zjednodušeně, nicméně správně společenskou změnu proměny tradiční společnosti ve společnost kapitalistickou. Marx, podle Petruska, předpokládal zánik střední vrstvy, která postupně zchudne, přidá se k proletariátu. Dalším krokem poté bude převrat vedený organizovaným proletářským hnutím. Tento předpoklad se nevyplnil a vývoj se ubíral jiným směrem.²⁶

Volný čas v podání Marxe je vnímán jako čas určený k odpočinku od práce a odpočinku k práci. Takto Marx viděl vliv práce na trávení volného času dělníka: *„Charakteristickým odcizením tohoto ochuzování člověka je především úplná odluka práce od ostatních dimenzí lidského života, ztráta kontroly pracujících nejen nad výrobkem, ale i nad samotným pracovním úkonem, zrychlení pracovního rytmu, postupující mechanizace, snižování kvalifikace, nervové opotřebování, které záporně působí i na volný čas, protože dovoluje jen pasivní, odlidštěnou a zkomercializovanou zábavu.“²⁷*

Marx vnímal volný čas negativně a vztahoval jej k práci. Ve svých úvahách viděl budoucnost práce a volného času tak, že se nutně změní charakter práce a tudíž i charakter

²²Srov. JANDOUREK, J. *Úvod do sociologie*, str. 93-94.

²³MARX, K., ENGELS, B. *Vybrané dopisy*, Marx Weydemeyerovi ze dne 5. března 1852, str. 59.

²⁴Srov. tamtéž str. 55-58.

²⁵Srov. ŠUBRT, J. *Historická sociologie. Teorie dlouhodobých vývojových procesů*, str. 20-21.

²⁶Srov. PETRUSEK, M. *Základy sociologie*, str. 118-120.

²⁷GARAUDY, R. *Karl Marx, filosof, ekonom, politik* str. 152.

volného času. Takže měřítkem kvality budoucí komunistické společnosti nebude práce, ale právě volný čas.²⁸

2. Pojem volného času ve stěžejním díle *Kapitál*

Jde o dílo Karla Marxe, na kterém spolupracoval s Bedřichem Engelsem, poslední dva díly dokončil Engels a vyšly až po smrti Marxe. Kniha je třídílná, s podtitulem *Kritika politické ekonomie*, je členěna na oddíly a kapitoly. První díl má sedm oddílů, a název tohoto dílu je *Výrobní proces kapitálu*. Druhý díl se jmenuje *Proces oběhu kapitálu* a má tři oddíly, třetí díl *Celkový proces kapitalistické výroby*, má pět oddílů. Ve své práci jsem čerpala především z Knihy první, třetího oddílu, kapitoly osmé, ve které se Marx nejvíce vyjadřuje k délce pracovní doby a tím i k délce volného času. Toto Marxovo dílo jsem si vzala jako stěžejní, ne snad proto, že by se v jiných dílech nezabýval tematikou volného času, ale právě proto, že na něj sociologové 60. let minulého století nejčastěji odkazují.

2.1 Pracovní den

Marx ve svém díle *Kapitál*, v oddílu třetím, kapitole osmé nazvané Pracovní den, vyjadřoval své názory na pracovní sílu a její hodnotu. Vysvětloval, že pracovní síla se kupuje a prodává jako jakékoli jiné zboží. Pracovní den rozdělil na dvě části a to na část *nutné pracovní doby* a část *nadbytečné pracovní doby*. Část *nutné pracovní doby* viděl Marx jako dobu nutnou k výrobě životních prostředků. Obě tyto části pracovního dne jsou pohyblivé veličiny, ale mohou se měnit jen v určitých mezích. Je tedy jasné, že tato úvaha nám ukazuje minimální dobu pracovního dne, tedy na dobu *nutné pracovní doby*. Maximální mez je určena dvojitým způsobem, fyzickou hranicí pracovní síly a morální mezí. Marx vycházel z předpokladu, že člověk je schopen za 24 hodin přirozeného dne vynaložit jen část síly na práci, musí také spát, odpočívat, mýt se, jíst a pít, oblékat se atd. ²⁹ „Kromě této čistě fyzické meze naráží prodlužování pracovního dne na morální meze: dělník potřebuje čas k uspokojování

²⁸ Srov. ČERVINKA, A. *Volný čas a pracovní den*, Nová mysl 16/1962. č. 11, s. 1289-1301.

²⁹ Srov. MARX, K. *Kapitál* kniha I, str. 234-235.

duševních a sociálních potřeb, jejich rozsah a počet je určen všeobecným stavem kultury.“³⁰

Obě hranice nutné pracovní doby a nadbytečné pracovní doby jsou velmi pružné.

Na straně jedné je kapitalista, který je zosobněním kapitálu. Snaží se vytlouci co největší užitek, a tudíž chce po dělníkovi co nejdelší *nadbytečnou část pracovní doby*. Na straně druhé stojí dělník, který se snaží omezit pracovní den na normální velikost, tak aby mohl ve zbývajícím čase zregenerovat tak, aby mohl i druhý den pracovat v plné síle.³¹ „*Při konfliktu dvou stejných práv rozhoduje síla. A tak normování pracovního dne vystupuje v dějinách kapitalistické výroby jako boj o hranice pracovního dne – jako boj mezi souhrnným kapitalistou, to je třídou kapitalistů, a souhrnným dělníkem, to je dělnickou třídou.*“ Podle Marxe byl souhrnnému kapitalistovi lhostejný dělník jako takový, zajímal ho jen jako pracovní síla. Nezajímala ho délka jeho života a ani jeho kvalita. Podle Marxe toto vede k předčasnému vyčerpání a ničení pracovní síly, je tedy nutné rychleji nahrazovat opotřebované pracovní síly.³² Kapitalista nebere ohled na zdraví a délku života dělníka, pokud jej k tomu někdo nedonutí, například společnost.³³

2.2 Tovární zákon

Normální pracovní den se pro novodobý průmysl datoval od továrního zákona z roku 1833 a zůstal v platnosti do roku 1844. Pracovní den byl podle tohoto zákona dlouhý 15 hodin, každá osoba měla v průběhu této doby vyhrazeno hodinu a půl na jídlo. Zakázaná byla práce dětí mladších 9 let. Děti od 9 do 13 let pracovaly 8 hodin. Noční práce byla zakázaná pro všechny osoby od 9 do 18 let.³⁴ Tento systém nebylo možné kontrolovat, na což si ztěžovali i tovární inspektoři. Proto byl tovární zákon doplněn v roce 1844, upravoval práci žen a mladistvých a ustanovil způsob nástupu do práce, takže bylo vše přehlednější.³⁵

Dalším pokrokem v této oblasti byl nový tovární zákon z roku 1847, který stanovil zkrácení pracovního dne pro mladistvé od 13-18 let a ženy na 11 hodin, a o rok později, v roce 1848, na 10 hodin pro mladistvé a ženy. Kapitalisté v odvetném kroku snížili mzdy až o 25%. Došlo k dalším tahanicím, dalším úpravám původního továrního zákona, nicméně

³⁰ MARX, K. *Kapitál* kniha I, str. 235.

³¹ Srov. MARX, K. *Kapitál* kniha I, str. 236-237.

³² Srov. tamtéž, str. 266-267.

³³ Srov. tamtéž str. 270-271.

³⁴ Srov. tamtéž str. 279.

³⁵ Srov. tamtéž str. 281-283.

k žádným velkým změnám v této oblasti v nejbližších letech nedošlo.³⁶ Boj o délku pracovní doby probíhal nejen v Anglii, ale také ve Francii a Spojených státech.

Podle mého názoru se Marx díval na téma volného času úhlem pohledu své doby, tedy jako na negativně pojatý čas, který vztahoval k práci. V celém díle *Kapitál* se objevuje názor, že jde o čas věnovaný odpočinku po a před prací, o čas nabírání nových sil, nutných k odpracování další pracovní směny. Podle Marxe se kapitalista dívá na dělníka, jako na zboží, tedy jako na *pracovní sílu*, a je mu zcela lhostejná délka jeho pracovního života. „*Kapitál se neptá na délku života pracovní síly. Jej zájímá jen maximum pracovní síly, které lze uvést do pohybu za jeden pracovní den.*“³⁷ Kritizuje kapitalisty, že v honbě za ziskem vyčerpává a ničí pracovní sílu, ubírá jí dobu nutnou k růstu, vývinu a udržování se ve zdraví.³⁸ Právě pro toto vnímání dělníka kapitalisty, vidí Marx jako hlavní cíl uzákonit normální pracovní den, tak aby i dělník měl „*čas, který člověk potřebuje k vzdělání, k duševnímu rozvoji, k plnění sociálních funkcí, k družnému styku, k svobodné hře fyzických a duševních sil, ba i volný čas v neděli.*“³⁹

3. Autoři ovlivnění dílem Karla Marxe

Dílo a myšlenky Karla Marxe ovlivnily mnoho generací i chod dějin. V této práci jsem si vybrala několik autorů, významných sociologů své doby, tak jak jsem již uváděla v úvodu, píšících v 60. let minulého století, kteří ve svých úvahách reflektují práci Karla Marxe. Jsou to Blanka Filipcová a její kniha *Člověk, práce a volný čas*. Milada Švigová s knihou *Volný čas a my*, Radoslav Selucký s jeho titulem *Člověk a jeho volný čas* a v neposlední řadě Antonín Červinka *Práce a volný čas*. Vybrala jsem si tyto jejich knihy, proto, že v těchto svých knihách uceleně a systematicky rozebírají dané téma. Pro lepší pochopení té doby jsem ještě sáhla po monografii Martina France, Jiřího Knapíka *Volný čas v českých zemích 1957-1967*.

³⁶ Srov. GEMKOW, H. *Životopis Karla Marxe*, str. 284-298.

³⁷ MARX, K. *Kapitál*, kniha I, str. 266.

³⁸ Srov. tamtéž, str. 266-267.

³⁹ MARX, K. *Kapitál*, kniha I, str. 265.

3.1 Blanka Filipcová *Člověk, práce a volný čas*

Pojem volného času nabývá na důležitosti až se zkrácením pracovní doby. Filipcová ve své knize *Člověk, práce, volný čas* poukazuje na nelidské podmínky v 19. století, jak je popisuje Marx ve svém díle *Kapitál*. Vysvětluje, že v předkapitalistické době bylo regulátorem pracovní doby např. denní světlo nebo církev. Církev určovala čas na práci, čas sváteční a ona je také tím, kdo do značné míry hlídá dodržování takto rozděleného času.⁴⁰ Filipcová cituje Marxe, jak on vnímal budoucnost volného času, tedy zrušení práce v tradičním pojetí a také o zrušení tradičního pojetí volného času. Podle této pasáže Filipcová předpokládá, že práce v tradičním pojetí nebude jen redukována, ale i úplně zrušena.⁴¹ Přesto je to ale stále práce, ta hybná síla, která určuje volný čas člověka. Podle Filipcové je vyjasnění vztahu a volného času u Marxe nejdůležitější otázkou k vytvoření koncepce volného času. „*Marxovo dílo je velikou, ve své podstatě optimistickou hypotézou humanistického vývoje lidských dějin, v níž proměny ve vztahu práce a volného času hrají významnou roli.*“⁴²

Další tematikou, kterou se Filipcová zabývá, je myšlenka, že tvůrčí, bohatá, stimulující práce je základem pro bohatý život ve volném čase a naopak nudná, jednotvárná, únavná a myšlenkově jednoduchá práce vyvolává i prázdnotu ve volném čase. Samozřejmě Filipcová vnímá, kolik dalších aspektů zasahuje do volného času: vzdělání, výchova, přátele a tak dále.⁴³

Samozřejmě se Filipcová zabývá nejen rozsahem volného času, ale také činnostmi, kterými se lidé ve svém volném čase zabývají. Hodnotí rozvíjející se kutilství, zahradničení, také cestování, sportovně laděné dovolené a rekreace. Nevynechala ani rozvíjející se fenomén televize a rozhlasu. Například v cestování vidí Filipcová nový, moderní fenomén. Jako pozitivní vnímá možnost cestování a poznávání nových míst pro většinu obyvatelstva. Vnímá, že tato možnost není jen pro určitou vrstvu lidí, že jde o masový jev.⁴⁴

Kniha vyznívá velmi pozitivně, vykreslila v ní stále se zlepšující podmínky pro dobře strávený volný čas. Jediný zahraniční (myšleno západní) sociolog, jehož myšlenky Filipcová

⁴⁰ FILIPCOVÁ, B. *Člověk, práce, volný čas* str. 15.

⁴¹ Srov. tamtéž str. 48 -49.

⁴² FILIPCOVÁ, B. *Člověk, práce a volný čas*, 1967, str. 61.

⁴³ Srov. tamtéž str. 92 – 93.

⁴⁴ Srov. tamtéž str. 88 – 91.

přijímá, je Dumazedier. Její kniha mapuje současnou situaci, ale nejeví se až tak dogmaticky a nekriticky vůči socialismu.

3.2 Milada Švigová, *Volný čas a my*

Kniha začíná úvahou nad tím, co charakterizuje naši dobu (kniha je vydaná roku 1967). Švigová je přesvědčená, že to, co charakterizuje naši dobu, jsou stroje: „*Stroj se stal dominantou hospodářského života, ovlivnil život lidí po všech stránkách a vtiskl životu lidí svůj charakter.*“⁴⁵ Naše doba všechno poměřuje časem, čas nás nutí se zlepšovat a zrychlit činnosti. Švigová uvádí, že jednou z důležitých bonusů zavedení strojů do pracovního procesu je zkrácení pracovní doby a tím prodloužení volného času. Pro ještě lepší pracovní podmínky je dle Švigové velmi důležité věnovat se vědě a vzdělání.

Švigová souhlasí s Marxem a vidí ve volném čase možnost, realizovat své individuální potřeby, bez ohledu na potřeby společnosti. I v této knize zaznívá myšlenka, že pokud je člověk ve své práci nespokojený, frustrovaný, pak jeho pojetí volného času směřuje k pasivitě a nicnedělání. Proto Švigová vidí, jako velmi důležité tvůrčí pojetí práce.⁴⁶

Švigová dělí den na časové úseky. Časový úsek biologické povahy: spánek, jídlo a péči o sebe rozčleňuje podle časové dotace potřebné na tyto činnosti. Dalším důležitým úsekem dne je profesionální práce, i zde Švigová rozebírá časovou dotaci z hlediska dějin a dneška. Věnuje se srovnáním pracovní doby v různých zemích a přidává k pracovní době i čas strávený dopravou do práce i z práce. I tato autorka rozebírá čas strávený starostmi o chod domácnosti. Srovnává, kolik času této činnosti věnují muži a kolik ženy a jaké jsou rozdíly u žen v kapitalistických zemích a žen u nás.⁴⁷ Další oblastí, kterou se Švigová zabývá, jsou různé činnosti, kterými se člověk baví ve svém volném čase. Švigová uvádí rozdělení podle Dumazédiera:

- Fyzické (sportovní, cestování, turistika)
- Manuální
- Estetické
- Intelektuální
- Sociální⁴⁸

⁴⁵ ŠVIGOVÁ, M. *Volný čas a my*, str. 9.

⁴⁶ Srov. tamtéž str. 20-36.

⁴⁷ Srov. tamtéž str. 44-61.

⁴⁸ Srov. tamtéž str. 76.

Švigová rozebírá jednotlivé činnosti podle oblíbenosti u mužů, žen, podle věku a podle bydliště, ale také podle dosaženého vzdělání a dle pracovní činnosti. Rozebírá, které činnosti patří do jednotlivých kategorií a jejich oblíbenost.

V další části knihy *Volný čas a my* se Švigová zabývá novými tendencemi ve volném čase své doby. Těmi novými tendencemi myslí konzum, vidí v něm jistou komercializaci volného času. Jednou z posledních oblastí zasahující do tematiky volného času, kterou Švigová rozebírá, je rodina a hlavně trávení volného času dětí a mládeže.

Také kniha Švigové je silně ovlivněna dobou, zřízením a myšlenkami Karla Marxe. Také ona se inspirovuje myšlenkami francouzského sociologa Dumazediera, jeho pojetím volného času, stejně jako Filipcová a Selucký. V knize srovnává všechny aspekty zasahující do tématu volného času.

3.3 Antonín Červinka, *Práce a volný čas*

Také autor Červinka čerpal ve své knize z díla Marxe. Zmiňuje boj Karla Marxe za zlepšení pracovních podmínek a tím také za kratší pracovní dobu. Uvádí dělení volného času, tak jak ji vidí K. Marx. Volný čas trávený aktivně, to znamená sebevzděláváním, výchovou dětí a aktivní účastí na společenském životě. Pasivní trávení volného času vidí v odpočinku, spánku a tak dále. Červinka rozebírá, co znamená optimální pracovní doba pro člověka, jako jednotlivce a co pro společnost. Vidí důležitost ve zkoumání volného času, právě kvůli dalšímu rozvoji nejen jednotlivce, ale celé společnosti. Červinka ve volném čase vidí *univerzální spotřební statek*, a to nejen jako univerzální, ale také jako nejdrahocennější a současně i jako řadový spotřební statek.⁴⁹

Hodnotí vliv narůstajícího volného času na národní důchod, na celospolečenský růst a rozvoj. Vidí nutnost účinného využití pracovní doby a zlepšení a zkvalitnění pracovních podmínek. Obhajuje a věcně dokládá správnost zavedení pětidenního pracovního týdne.⁵⁰

Zajímá se o bydlení, jak o jeho kvalitu, dostupnost ale také vzdálenost od zaměstnání. V knize probírá nejen svépomocnou výstavbu domků, ale také možnosti denního dojíždění do zaměstnání nebo možnost využívání ubytoven a dojíždění na začátku a na konci pracovního týdne. Vidí důležitou úlohu i ve zlepšení služeb, dopravy. Poukazuje na zkušenosti ze zahraničí, například ve Švédsku.

⁴⁹ Srov. ČERVINKA, A. *Práce a volný čas*, str. 16 -17.

⁵⁰ Srov. tamtéž str. 23-43.

Volný čas a rozvoj osobnosti vidí nejen ve vzdělávání, aktivním odpočinku, aktivním zapojením do řízení a správy společenského života a péči o zdraví, ale také v cestovním ruchu. V rozvoji cestovního ruchu vidí Červinka možnost pozitivního ovlivňování volného času. Vidí v něm možnost aktivního odpočinku a spojení více aktivit, například sportovní, kulturní i třeba společenské.

Rozebírá různé rozdílnosti ve vnímání volného času, například v Čechách a na Slovensku. Také třeba rozdílnost mezi lidmi pracujícími v zemědělství a rozdílnost vnímání volného času u dětí a mládeže.

Červinka mi připadá velmi angažovaný a striktní, poukazuje na nutnost účinného užití pracovní doby, na ekonomické obhajování vhodnosti pětidenního pracovního týdne. Červinka vnímá volný čas jako čas odpočinku od práce, jako regeneraci po práci a před prací. Také jeho sebevzdělávání je myšleno jako vzdělávání k lepší práci. „*Volný čas má smysl jen v souvislosti se společensky užitečnou prací. Bez práce, pracovního uplatnění nemůže být progresivně uplatňován a využíván ani volný čas.*“⁵¹Ostatní sociologové nevymezují volný čas tak ostře a s takovou snahou po aktivitě.

3.4 Radoslav Selucký, *Člověk a jeho volný čas*

„*Volný čas, francouzsky loisir, rusky dosug (ale také svobodnojevremja), německy Freizeit (ale také Musse), anglicky leisure (ale také disposable time), je ta část dne, týdne či roku, v níž nemusí člověk konat své povinnosti, ale může činit to, co právě chce, co se mu líbí a co si zvolí. Toto schématické vymezení volného času zcela postačí k tomu, abychom mohli říci, že tento pojem je znám již déle než dva tisíce let.*“⁵²Takto definuje volný čas Selucký ve své knize *Člověk a jeho volný čas*.

Sociolog Selucký v této své knize tvrdí, že volný čas trávený konzumismem, tak jak je to vidět na západě, je vlastně dalším nutným vývojovým stádiem ve vývoji volného času. Domníval se, že i socialistické země tento trend také postihne, ale mnohem později, protože kriticky připouštěl, že západní státy jsou trochu napřed. I přes tyto kritické názory vidí v socialismu ten správný směr. „*Tam, kde kapitalismus končí, socialismus začíná: na základě ekonomického optima chce dosáhnout maxima humanismu.*“⁵³V knize vyjádřil přesvědčení, že až se společnost nabaží zbožím, svoji pozornost přesune na služby, tak jak je to patrné právě u západních sousedů a především v Americe. Vnímá možnost socialistických států

⁵¹ ČERVINKA, A. *Práce a volný čas*, str. 172.

⁵² SELUCKÝ, R. *Člověk a jeho volný čas. Pokus o ekonomickou formulaci problému*, str. 9.

⁵³ SELUCKÝ, R. *Člověk a jeho volný čas*, str. 188.

poučit se a inspirovat u těchto sousedů. I on ve své knize obhajuje pětidenní pracovní týden, snaží se mapovat historii volného času a analyzovat současnost. Selucký v knize podotýká, že lidé jsou různí, mají různé potřeby a tedy i jiné nároky na trávení volného času, čímž se i on řadí k sociologům, kteří nepodporují takovou nutnost „aktivity“ ve volném času.

Pro všechny uvedené sociology, je jediným společně akceptovaným sociologem ze západních vědců, francouzský levicový sociolog a zakladatel sociologie volného času Dumazédier.⁵⁴ Mimo Červinku se všichni ostatní v podstatě přikláněli k jeho pojetí volného času. Jak Filipcová a Švigová, tak i Selucký obhajovali Dumazédierovo pojetí volného času, to znamená jako „*Souhrn činností, které může člověk provozovat s plnou libovůlí, buď aby si odpočinul, nebo aby se pobavil, nebo přispěl ke svému osobnímu rozvoji poté, když se uvolnil od svých závazků pracovních, rodinných a společenských*“.⁵⁵

4. Sociologie volného času v 60. letech

4.1 Karel Marx očima sociologů

Petrusek ve své knize *Základy sociologie* popisuje Marxe jako sociologa, ačkoli sám Marx se takto nevnímal. Vysvětluje to tím, že se stal zakladatelem vlivného sociologického směru, který ovlivnil politický život i další myslitele. Marx viděl hybnou sílu, ale také podstatu společnosti v materiální výrobě, společnost vnímal jako společenské třídy v trvalém konfliktu. Jediným východiskem z tohoto trvalého konfliktu byla, podle Marxe, proletářská revoluce. Petrusek Marxe vnímá jako jednoho ze zakladatelů Klasické sociologie.⁵⁶

⁵⁴ KAPLÁNEK, M. *Čas volnosti – čas výchovy*, str. 47-48.

⁵⁵ Srov. tamtéž, str. 123-124.

⁵⁶ Srov. PETRUSEK, M. *Základy sociologie*, str. 141-143.

Sociologové Filipcová, Švigová, Selucký i Červinka pracovali s Marxovým pojetím volného času. Například Filipcová, která ve své knize uvádí Marxovo klasické vymezení volného času:

1/ čas vymezený na regeneraci a rozvoj pracovních sil

2/ Čas na univerzalizaci člověka

Podle Filipcové tím Karel Marx míní, že čas věnovaný rozvoji pracovních sil má pozitivní přínos pro pracovní výkon a univerzalizaci míní všestranný vývoj člověka.⁵⁷ „Zrušení soukromého vlastnictví, jakožto předpoklad lidské emancipace v oblasti práce i volného času, tak uvolňuje proces humanizace přírody a naturalizace člověka a vede k uskutečnění představ o tzv. totálním člověku, jež sahají svými kořeny až k antickému ideálu kalokathie.“⁵⁸

Také Švigová ve své knize navazuje na učení Karla Marxe, i ona vidí jeho pojetí volného času jako pojetí negativistické. Znamená to, že K. Marx jej vidí jako odpočinek, regeneraci po práci, jako čas ke studiu pro zlepšení práce. „Podle Marxe volný čas nejdříve práci předpokládá. Nemůže být volného času bez práce. Práci člověk přetváří přírodu, ruší přírodní učení předmětu. V této činnosti přetváří sebe, objektivizuje se.“⁵⁹

Podle Marxe se volný čas dělí na:

1/ čas věnovaný přípravě na práci

2/ čas věnovaný studiu a tím věnovaný zlepšení práce

3/ čas věnovaný sám sobě

Jak už bylo uvedeno, Červinka také uvádí dělení volného času, tak jak ho popsal Marx. Červinka stejně jako Marx pohlíží na volný čas negativně, tedy i on volný čas vztahuje k práci.

4.2 Pracovní týden, délka pracovního dne, délka volného času

Volný čas se stal v Československu 60. let minulého století předmětem diskuse na mnoha úrovních, předpokládalo se, tak jak to uvedl Marx, že volný čas získá na větší důležitosti než dříve. Předpokladem těchto úvah byl nástup techniky a automatizace neboli

⁵⁷ Srov. FILIPCOVÁ, B. *Člověk, práce a volný čas*, 1967, str. 27.

⁵⁸ FILIPCOVÁ, B. *Člověk, práce a volný čas*, 1967, str. 27.

⁵⁹ ŠVIGOVÁ, M. *Volný čas a my*, str. 34.

vědeckotechnická revoluce, a tím také redukce pracovní doby a tudíž i nárůst volného času. Červinka i Selucký obhajují ve svých knihách pětidenní pracovní týden, který u nás ještě nebyl zaveden. Červinka jej obhajuje kvůli ekonomickému hledisku a odpočinku, zatímco Selucký jej hodnotí z dobrých výsledků a hodnocení západních, převážně amerických sociologů a pokládá ho za nutnost.

K první změně pracovní doby došlo v roce 1956 na základě zákona č.45/1956 Sb.z. a to ze 48 na 46 hodin týdně, po roce 1960 se experimentálně ověřovalo další zkrácení, ale k plošnému zkrácení pracovní doby došlo až koncem 60 let, tedy v r. 1966 a 1968, na 41,5 hodiny týdně na výrobních pracovištích a na 42,5 h. v ostatních odvětvích. Také bylo vyhláškami upraveno promítnutí tohoto zkrácení na pětidenní pracovní týden.⁶⁰ Toto se dotklo také škol, proto i ony přešly na pětidenní model vyučování. Ale volný čas neovlivňovala pouze pracovní doba, ale i počet svátků a zákonná dovolená. Zákon o úpravě svátkového práva z roku 1946 vymezoval počet na 10 svátků a 6 památných dnů, pro které platil režim nedělí. Změnu přinesl zákon z roku 1951, který omezil církevní svátky a snížil počet svátků na sedm. Pro zajímavost stejný počet svátečních dní byl i v SSSR.

V 50. letech byla dovolená stanovená na dva týdny ročně, delší dovolenou měli pouze horníci a lidé dlouhodobě pracující u jednoho podniku. Nutno podotknout, že Československo se pohybovalo jak pracovní dobou, tak počtem dnů dovolené, v průměru k ostatním státům.

Všichni uvedení sociologové ve svých úvahách o volném čase rozebírali situaci také s přihlédnutím a činnosti spojené s prací, např. dojížděním, časem nutným na přesun do práce a z práce. Podle dobových průzkumů v roce 1956 plných 31,2% zaměstnanců muselo dojíždět.

Podle Filipcové není možné do volného času zahrnout i dobu k přesunu do práce a zpět, obstarání domácnosti...takže negativně vymezuje pojem volného času tím, že vyřadí činnost, která tam nepatří. Je stereotypní a nudná, nicméně nezbytná. Oproti tomu pozitivní vymezení volného času v sobě zahrnuje dobu odpočinku, zvyšování kvalifikace, veřejnou činnost a tak dále.⁶¹ Filipcová v knize cituje i Dumazédiera, který vnímá volný čas jako čas, který člověk vyplňuje podle své libovůle. Odpočívá, chce se bavit, nebo se sebevzdělávat, ale není tím myšleno sebevzdělávání v rámci zaměstnání. Dobové průzkumy ukazovaly rozdílnost velikosti volného času u žen a mužů. Tato rozdílnost ve velikosti volného času, je dána rozdílnou zapojeností mužů a žen do domácích prací a do péče o děti.

⁶⁰ Srov. RÁKOSNÍK, J. *Sovětizace sociálního státu*, str. 238-239.

⁶¹ Srov. FILIPCOVÁ, B. *Člověk, práce, volný čas*, str. 18-19.

Také Filipcová se velmi zevrubně věnuje otázce rodin, kde oba rodiče pracují a hlavně volným časem u žen. Protože ženy kromě práce mají na starosti domácnost a výchovu dětí a je tedy jasné, že jejich volný čas je zcela jiný než volný čas u mužů. Blanka Filipcová uvádí údaj výzkumu ÚKLKS (Ústřední komise lidové kontroly a statistiky), ze kterého vyplývá, že muži mají o 1,8 krát více volného času.⁶²

I Červinka rozebírá v knize *Práce a volný čas* činnosti ovlivňující délku a kvalitu volného času. Zmiňuje také rozdílnost časové dotace volného času u mužů, žen i dětí a mládeže. Podle soudobých průzkumů mají muži v pracovním týdnu cca 16 hodin volného času, zatímco ženy pouze zhruba 7 hodin. Tento rozdíl je samozřejmě způsoben péčí o děti a domácími pracemi.

Všichni uvedení autoři shodně uvádějí rozdílnost volného času u mužů a žen, samozřejmě v neprospěch žen. Všichni se také shodují na větší angažovanost žen v domácích pracích a ve výchově dětí. Například Červinka domácí práce řadí do mimopracovních činností, zatímco výchovu dětí do volného času⁶³, ostatní sociologové s tímto rozdělením nesouhlasili.

Švigová ve své práci *Volný čas a my* odmítala možnost většího zapojení mužů do domácích prací, východisko a zlepšení situace viděla spíše v rozvoji služeb a techniky.⁶⁴

Koncem 40. let začaly odborníci s různými úvahami o novém typu domácností, větší vybaveností různými domácími spotřebiči nebo možností nákupů různých polotovarů. Velmi dobře se z počátku jevil rozvoj veřejného stravování, síť školních a závodních jídelen, v průběhu let se více méně ustálil jen na zabezpečování polední stravy. Ani nákup polotovarů a hotových jídel však příliš neuspěl a to z několika důvodů: relativně vysoká cena, nedobrá kvalita a také zakořeněný názor většiny společnosti o „špatné hospodyně“. Totéž platí o ceně a kvalitě různých domácích pomocníků. Podle Seluckého americká žena údajně věnovala o téměř polovinu méně času prací v domácnosti než ženy ve Francii, SSSR nebo u nás v Československu.⁶⁵ Selucký vidí chyby v nedostatečné síti prodejen a ve velmi špatném zásobování zbožím. Na různé atraktivní zboží se stály i několikahodinové fronty.⁶⁶ Zaváděním samoobslužných prodejen se situace zlepšila a hlavně zrychlila, nicméně nezlepšila situaci se zásobováním.

Dalšími tématy, která všechny uvedené sociology vzhledem k volnému času zajímají, jsou například způsoby, jakým jej tráví muži, ženy, děti a mládež. Nebo také to, jaký rozdíl

⁶² Srov. tamtéž str. 120.

⁶³ Srov. ČERVINKA, A. *Práce a volný čas*, str. 18.

⁶⁴ Srov. ŠVIGOVÁ, M. *Volný čas a my*, str. 57.

⁶⁵ Srov. SELUCKÝ, R. *Člověk a jeho volný čas*, str. 171.

⁶⁶ Srov. tamtéž str. 158.

je u obyvatel žijících ve městech a na vesnicích. Jestli má na způsob trávení volného času vliv vzdělání atd.

4.3 Aktivní trávení volného času- jediný správný způsob?

Dalším tématem je volný čas a rozvoj osobnosti, ten vidí Červinka nejen ve vzdělávání, aktivním odpočinku, aktivním zapojení do řízení a správy společenského života, péči o zdraví, ale také v cestovním ruchu. Ostatní sociologové jsou na rozdíl od Červinky shovívavější ke způsobu trávení volného času. Červinka vidí jediný správný způsob v aktivitě, v dobrovolné veřejné činnosti. Ostatní sociologové vnímají tento čas mnohem svobodněji, například Švigová podle vztahu člověka k volnému času, čím pro něj volný čas je:

1/ Čas, se kterým může volně nakládat, činnosti konané v tomto čase jsou libovolně určované vlastními vnitřními potřebami.

2/ Tento čas má hedonistický charakter, je konzumován. Pocity štěstí a uspokojení jsou cílem tohoto času.

3/ Máme možnost střídat činnosti, což je v protikladu proti práci, která bývá jednostranně zaměřená.

4/ Čas pro rozvoj lidských sil a kultivaci.

5/ Vyjadřuje individualitu.⁶⁷

Z toho tedy vyplývá, že je volný čas individuální, soukromá záležitost. Má ale celospolečenský dopad. Zdraví, vzdělání a spokojení lidé jsou v pracovním procesu lepšími pracovníky. „Optimální využití volného času je kvalitou, která se zpětně objevuje ve výrobním procesu.“⁶⁸

Také Filipcová se vyjadřuje k aktivnímu a pasivnímu trávení volného času a vnímá nutnost obou způsobů, přirovnává to k psaní knih nebo k divadlu. Podle ní by chtěli všichni psát knihy nebo hrát divadlo, ale nikdo by je nečetl nebo do divadla nechodil, protože by nikdo netrávil čas pasivním čtením....⁶⁹

Selucký ovšem v tomto Červinkově vnímání volného času vidí spíš ekonomické vnímání, snahu přispět k hospodářskému rozvoji. Přiznává, že i on dříve takto vnímal volný

⁶⁷ Srov. tamtéž str. 68-69.

⁶⁸ ŠVIGOVÁ, M. *Volný čas a my*, str. 70.

⁶⁹ Srov. FILIPCOVÁ, B. *Člověk, práce, volný čas*, str. 136 -142.

čas.⁷⁰ Také ostatní sociologové vidí ve volném čase odpočinek, zábavu a to i v pasivní formě, Filipcová s názorem, že i v pasivitě je kousek aktivity.⁷¹ Podobně to vnímá Švigová s jejím hedonistickým pojetím volného času.⁷² Spornou oblastí je podle většiny právě osobní rozvoj, který například Červinka vnímal jako čas sebevzdělávání ve své profesi, zvyšování své kvalifikace.⁷³

4.4 Formy volnočasových aktivit

Kromě těchto diskuzí probíhali i různé výzkumy, které měly tyto diskuze podpořit. Tyto výzkumy zkoumaly, kolik volného času měli děti a mládež, muži a ženy, ale také důchodci. Výzkumy ukazovaly nejen na počet hodin, zkoumán byl i způsob, jakým byl volný čas tráven. Podle dobového průzkumu vypadá situace takto:

- 24% procházky a návštěvy
- 21% nečinnost
- 14,4% četba knih a časopisů
- 13,7% zájmová činnost
- 10,6% poslech rozhlasu a televize
- 7,1% návštěva hostince
- 4,3% kino či divadlo
- 0,7% sport a turistika.

Švigová například dělí přístupy k volnému čas do tří proudů: *skeptický*, *nekritický* a *realistický*.

Skeptický směr vidí formu trávení volného času jako konzumní. Podle těchto odborníků má velmi spornou hodnotu. Vidí jej jako čas strávený mnohahodinovým sledováním televize, jako čas strávený lacinou zábavou. Vidí v ní hrozbu manipulace s velkou vrstvou obyvatel. Člověk se řídí, podle skeptiků, hodnotami a normami, které hlásají masové sdělovací prostředky.⁷⁴

⁷⁰ Srov. SELUCKÝ, R. *Člověk a jeho volný čas, Pokus o ekonomickou formulaci problému*, str. 9.

⁷¹ Srov. FILIPCOVÁ, B. *Člověk, práce, volný čas*, str. 136 -142.

⁷² Srov. ŠVIGOVÁ, M. *Volný čas a my*, str. 68-69.

⁷³ ČERVINKA, A. *Práce a volný čas*, str. 172.

⁷⁴ Srov. ŠVIGOVÁ, M. *Volný čas a my*, str. 37-39.

Nekritický směr vidí ve volném čase jedinou dobrou hodnotu. Práci považuje za šedivou, nudnou dobu, kterou je nutné přetrpět. Smysl života vidí jen ve volném čase. Tento pohled je opět jen jednostranný.⁷⁵

Posledním proudem je *realistický* pohled na volný čas. „*Realistický směr zastává stanovisko, že volný čas je současným fenoménem technicky vyspělé společnosti. Vznikl na základě rozvoje techniky a boje dělnické třídy za svá práva. Soudí, že volný čas přináší společnosti i jednotlivcům i nové hodnoty. Volný čas se ustanovil jako prvek, který má hodnotu. Společnost získává pomocí volného času kulturnější a vzdělanější občany.*“⁷⁶ Tento směr umožňuje vidět ve volném čase možnost volby, věnovat jej jak nicnedělání, tak také možnost růstu, sebevzdělávání. Je výsledkem svobodné volby.

4.5 Konzum- hrozba, nebo vývojové stádium?

Konzum je další téma, ve kterém nejsou uvedení sociologové úplně jednotní. Například Filipcová vidí snahu prožít volný čas co nejpříjemněji a co nejzábavněji. Snaha vlastnit spoustu věcí, které člověku budou volný čas zpříjemňovat, vede k otázce, jakým způsobem je může člověk získat. Každý člověk k této otázce přistupuje jinak, někdo změní hodnotový systém, jiný pracuje přesčas a někdo má dvě zaměstnání. V tomto vidí Filipcová reálnou hrozbu, že prostředky se stanou cílem.⁷⁷ Filipcová nekritizuje snahu člověka po určitém komfortu, zábavě na úrovni své doby. Poukazuje na „kapitalistické“ pojetí konzumu, který vydělává na prodeji, nutí reklamou k větším nákupům a nejdůležitější je pro něj komerční hledisko. Podle Filipcové je naopak v komunismu konzum součástí, člověk je producent i konzument.⁷⁸ Z toho vyplývá, že Filipcová vnímá konzum v kapitalistické a komunistické společnosti jako odlišnou záležitost. Selucký naproti tomu konzum vnímá jako vývojové stádium volného času, kterým bude muset společnost projít.

4.6 Pedagogika volného času

Otázka Pedagogiky volného času není sice cílem mé práce, ale vznik tohoto oboru je také ovlivněn právě sociologií 60. let 20. století, jejím zkoumáním. Na vzniku oboru Pedagogiky

⁷⁵ Srov. tamtéž str. 40-41.

⁷⁶ ŠVIGOVÁ, M. *Volný čas a my*, str. 41.

⁷⁷ Srov. FILIPCOVÁ, B. *Člověk, práce, volný čas*, str. 95 – 110.

⁷⁸ Srov. tamtéž, str. 135.

volného času měla vliv i práce uvedených sociologů, jejich výzkum, diskuze i další aktivity. Takže mi připadalo vhodné tuto kapitolu zařadit do své práce.

Problematika volného času vedla k mnoha diskuzím na nejrůznějších úrovních, k mnoha výzkumům a šetřením a vlastně tato aktivita mnohých sociologů, pedagogů a dalších odborníků vedla k vyčlenění Pedagogiky volného času jako samostatného vědního oboru.

A takto vidí Švigová důležitost nového oboru: „*Vést lidi k tomu, aby rozuměli sami sobě, svým potřebám i smyslu a funkci samotného volného času. Je zapotřebí předkládat modelové vzory chování pro jednotlivé sociální skupiny.*“⁷⁹

Švigová se zabývá tím, jakými způsoby může společnost ovlivnit kvalitu volného času:

- Mohou ji ovlivnit ti, co řídí společnost na základě pravdivých informací od lékařů, sociologů, ekonomů atd.
- Vytváření nových podmínek, nabízení nových možností
- Vytvořit pedagogiku volného času, která by vytvářela vhodné modely pro různé sociální skupiny
- Rozvíjet materiální a vědeckou základnu, pro rozvoj bohatšího a kulturnějšího života celé společnosti
- Nepůsobit direktivně, ale zprostředkovaně

Pokud chce společnost nějak působit na kvalitu volného času, tak si nejdříve musí ujasnit funkci volného času a tu vidí Švigová ve třech bodech. Vnímá ji jako čas na odpočinek, čas na zábavu a posledním bodem je čas na rozvoj sil.⁸⁰ Všichni uvedení autoři se shodli na důležitosti rozvoje osobnosti právě v oblasti sebevzdělávání. Na její kvalitě a její důležitosti pro zdravý rozvoj jednotlivce a potažmo celé společnosti.

Také Filipcová vnímá důležitost vytvoření Pedagogiky volného času, ale nechce, aby byla vnímána jako: „*Hráz proti negativním vlivům odcizené práce na způsob života ve volném čase.*“⁸¹

Nutnost osamostatnit Pedagogiku volného času jako nový obor vnímá i Rychtařík „*Volný čas studovaný ekonomem je odlišný od volného času studovaného psychologem a ten se opět nekryje s volným časem, jak jej studuje sociolog nebo fyziolog. Proto si budeme asi znovu*

⁷⁹ ŠVIGOVÁ, M. *Volný čas a my*, str. 118-119.

⁸⁰ Srov. tamtéž str. 71-72.

⁸¹ FILIPCOVÁ, B. *Člověk, práce, volný čas*, str. 41.

a znovu ujasňovat, v jakém smyslu budeme volný čas studovat a v jakém smyslu bude pojem volný čas sloužit.“⁸²

Všichni uvedení odborníci se shodují na důležitosti vzniku nového oboru, který se později také vznikl.

⁸² RYCHTAŘÍK, K. *K teorii volného času*, str. 118.

Závěr:

Ve své bakalářské práci jsem si stanovila jako jeden z cílů přiblížit pojem volného času, tak jak jej ve svých úvahách vnímal Karel Marx. Při své práci jsem využívala dostupnou literaturu nejen od Karla Marxe, i když na tu je položen zvláštní důraz. Čerpala jsem od sociologů, kteří se zabývali fenoménem volného času: Antonína Červinky, Milady Švigové, Blanky Filipcové a Radoslava Seluckého, kteří publikovali v 60. letech 20. století a důvod jejich výběru jsem uvedla již v úvodu. Proč jsem použila i monografii *Volný čas 1957-1967* Martina France a Jiřího Knapíka, jejichž kniha vyšla až v roce 2013 a uvedenou dobu mapovala, jsem zdůvodňovala také v úvodu. Nejtěžší pro mne bylo informace rozřídit a nějak je uchopit.

V první kapitole jsem představila Karla Marxe jako osobnost. Snažila jsem se ukázat na různé faktory, které ho formovaly. Například život v Londýně, na jedné straně dělníci a jejich bída a na druhé straně kapitalisté a jejich bohatství. Důležitou osobou v jeho životě, kromě rodiny, byl Bedřich Engels, s kterým ho pojilo přátelství a s kterým také spolupracoval na své tvorbě. Představila jsem jeho knihu *Kapitál*, která mi sloužila jako nejdůležitější zdroj pro mou bakalářskou práci. V této kapitole popisují Marxovo pojetí tříd a třídního boje, jeho filosofické úvahy a také jeho vnímání volného času.

Druhá kapitola navazuje na předchozí, nicméně v této rozvádím téma pracovního dne a tím i téma volného času v Marxově *Kapitálu*. Uvedla jsem pro ilustraci délku pracovního dne a vývoj pracovní doby v Továrním zákoně tak jak je uváděl Marx v *Kapitálu*.

V kapitole třetí jsem postupně představila knihy autorů: Filipcové *Člověk, práce, volný čas*, Švigové *Volný čas a my*, Seluckého *Člověk a jeho volný čas* a Červinky *Volný čas a pracovní den*. V jejich úvahách hledám vliv Marxe, převážně tedy Marxův pojem volného času.

Ve čtvrté kapitole předkládám rozbor a srovnávám přístup jednotlivých autorů k problematice volného času. Snažila jsem se ukázat snahu uvedených sociologů vymezit a definovat pojem volného času. Podat co nejucelenější a co nejširší pojetí a vnímání volného času tak, jak jej popisovali uvedení sociologové. Uvádím i reflexi praktické stránky prožívání volného času, protože teorie ovlivňuje praxi a naopak. Také to, jak se uvedení sociologové

vyjadřují nejen k vymezení volného času, ale i k jeho formám, ke konzumu a dalším otázkám, například i k nutnosti vytvořit Pedagogiku volného času jako vědní disciplínu.

Chci ještě jednou připomenout citaci Rychtaříka o tom, že je velmi důležité, kdo se o tematiku volného času zajímá, z jakého je oboru. Potom také výsledná definice, vymezení odpovídá oboru, ve kterém se autor pohybuje. Přesto, že je v současné společnosti na volný čas pohlíženo trochu jinak a je mu přisuzován jiný význam, pořád je to volný čas, ten čas, který využíváme k odpočinku, ke vzdělávání se, „ničnedělání“. Jde o čas, který můžeme využít aktivně, nebo jej prolenošit. Je to čas, který se nám někdy nedostává, a někdy ho máme nadbytek a nudíme se. Ale stále jde o čas, o kterém svobodně rozhodujeme. To, co spojuje všechny uvedené autory je snaha nějak volný čas popsat, pochopit jej, ale také ovlivnit, jakým způsobem je a jakým by měl být využíván.

6. Seznam použité literatury:

- ČERVINKA, Antonín *Práce a volný čas*, Praha 1966, nakladatelství Politické literatury, 25-057-66, str. 177.
- ČERVINKA, Antonín *Volný čas a pracovní den*, Nová mysl 16/1962, č. 11.
- FILIPCOVÁ, Blanka *Člověk, práce, volný čas*, Praha 1967, nakladatelství Svoboda, 25-019-67, str. 151.
- FRANC, Martin, KNAPÍK, Jiří *Volný čas v českých zemích 1957-1967*, Praha 2013, nakladatelství Academia, vydání první, ISBN 978-80-200-2229-5, str. 576.
- GARAUDY, Roger *Karel Marx, filosof, ekonom, politik*, Praha 1968, nakladatelství Mladá fronta, 23-062-68, str. 202.
- GEIST, Bohumil *Sociologický slovník*, Praha 1992, nakladatelství Victoria publishing, a.s., ISBN 80-85605-28-7, str. 647.
- GEMKOW, Heinrich *Životopis Karla Marxe*, Praha 1987, nakladatelství Svoboda, 73/202-21-8.5, str. 356.
- GIRAUDOVÁ, Françoise *Jenny Marxová, žena d'áblova*, Brno 1996, nakladatelství JOTA, vydání první, ISBN 80-85617-74-9, str. 173.
- JANDOUREK, Jan *Úvod do sociologie*, Praha 2003, nakladatelství Portál, vydání první, ISBN 80-71778-749-3, str. 232.
- KAPLÁNEK, Michal *Čas volnosti – čas výchovy, Pedagogické úvahy o volném čase*, Praha 2012, nakladatelství Portál, vydání první, ISBN 978-80-262-0450-3, str. 17.
- KUBÁTOVÁ, Helena *Zakladatelé sociologie a jejich koncepce dějinného vývoje*, in Jiří Šubrt *Historická sociologie. Teorie dlouhodobých vývojových procesů.*, Plzeň 2007, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk str. 548.
- MARX, Karel *Kapitál kniha I*, Praha 1978, nakladatelství Svoboda 73/202-21-8.5 str. 845.
- MARX, Karel *Kapitál kniha II*, Praha 1954, státní nakladatelství Politické literatury, str. 583.
- MARX, Karel *Kapitál kniha III*, Praha 1955, státní nakladatelství Politické literatury, str. 482.
- MARX, Karel, ENGELS, Bedřich *Vybrané dopisy*, Praha 1952, nakladatelství Svoboda, str. 472.
- PETRUSEK, Miloslav *Základy sociologie*, Praha 2009, vydala Akademie veřejné správy, ISBN 978-80-87207-02-4, str. 189.
- RÁKOSNÍK, Jakub *Sověťizace sociálního státu*, Praha 2010, nakladatelství Filozofická fakulta UK, ISBN 978-80-7308-303-8, str. 503.
- RYCHTAŘÍK, Karel *K teorii volného času*, Věda, škola praxe, 1968, č. 4, str. 112-118.
- SARTRE, Jean Paul *Marxismus a existencialismus*, Praha 1966, nakladatelství Svoboda, 25-111-66, str. 170.
- SELUCKÝ, Radoslav *Člověk a jeho volný čas. Pokus o ekonomickou formulaci problému.* Praha 1966, Československý spisovatel, str. 208.
- ŠVIGOVÁ, Milada *Volný čas a my*, Praha 1967, nakladatelství Svobodné slovo, 32-013-67 02-6, str. 149.

Abstrakt

Vondrášková M., Pojem volného času v díle Karla Marxe. České Budějovice 2015. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce A. Dudová.

Klíčová slova: volný čas, sociologie, kapitál, třída, třídní boj, práce

Tématem práce je pojetí volného času, které ve svém díle předložil Karel Marx. Ve své době se i z politických důvodů jednalo o velmi vlivný koncept, který se i v československém prostředí stal východiskem dalších diskuzí a úvah. Cílem práce je podat ucelený popis Marxova pojetí volného času a naznačit jeho pozdější reflexi na příkladu československé sociologie volného času 60. let minulého století. Studovány budou hlavní Marxovy příspěvky k tématu volného času, zvláštní důraz bude položen na autorovu zásadní práci *Kapitál*.

Abstract

Concept of free time in Karel Marx's work.

Key words: free time, sociology, capital, class, class struggle, work

The topic of the thesis is the concept of free time, as presented by Karl Marx in his writings. At certain point in history, this used to be, not only due to political reasons, a very influential concept in Czechoslovakia, where it became the basis for further discussions and reflections. The thesis objective is to provide a comprehensive description of Marx's concept of free time and give an outline of later reflection of his work in Czechoslovak sociology of free time in the 1960s. The thesis focuses on Marx's main contributions to the topic of free time; special emphasis is put on *Capital*, Marx's major work.